

23.Semion Lungu, a.n. 1957, meșter popular, sat. Vădeni, r-nul Soroca, informație culeasă în 2014.

24.Tatiana Mereacre, a.n. 1942, casnică, sat. Costești, r-nul Ialoveni, informație culeasă în anul 2015

25.Valentina Sprânceană, a.n. 1951, asistentă socială., sat. Costești, r-nul Ialoveni, informație culeasă în anul 2014.

CONTINUUMUL SPAȚIO-TEMPORAL ÎN ARTĂ ȘI ȘTIINȚĂ

Ludmila MOKAN-VOZIAN, dr., conf. univ.

Summary

This article addresses the problem of time and space as defining parameters of the world's existence and fundamental forms of human experience. The time-space correlation is a complex problem, researched greatly separate, from the philosophical or the art theory and history point of view, from the psychology and pedagogy of art or aesthetics. Thus, the explanations and definitions of the time and space categories come from the field of several sciences.

Problema timpului și a spațiului este una complexă. Investigații cu anumite referințe la problema dată au fost realizate de gânditori și cercetători din diverse domenii:

- al filosofiei, în care s-a realizat analiza categoriilor de timp și spațiu sub diverse aspecte de către Im. Kant (caracterul transcendent, metafizic al categoriilor de timp și spațiu), G. W. F. Hegel (ca și materie în mișcare), I. Newton (ca lucruri reale), G. W. Leibnitz (ca fenomene relative) etc.;

- al filosofiei artelor din sec. al XX-lea: P. Florenski, M. Bahtin, M. Heidegger, G. Bârsan etc.;

- al teoriei și istoriei artelor, în care găsim o analiză a relațiilor structurilor spațiale în diverse perioade, curente și mișcări artistice (S. Bazazianț, A. Cantor, L. Mocialov, N. Mouloud, G. Popa etc.), a modalităților de abordare și interpretare a cronotopului, în special în

pictură (P. Evdochimov, C. Spânu, N. Tamruci etc.), precum și considerații cu privire la evoluția categoriilor date în operele diverșilor pictori (M. Brion, Z. Dumitrescu, G. Ghițescu etc.).

- al metafizicii și esteticii, cu cercetarea elementelor de metaestetică în artă, a procesului estetic comunicativ: N. Argintescu-Amza, D. Cruceru, M. Florian, M. Ghyca, V. Vanslov etc.;

- al psihologiei și psihologiei artei, în care este abordată problema percepției psihofizice, inclusiv a timpului și a spațiului (V. Bogoslovski, A. Cosmovici, V. Lupandin, A. Logvinenco).

Timpul și spațiul a fost cercetat în mare măsură separat, sub aspect filosofic sau al teoriei și istoriei artei, precum și ca problemă a receptării artistice – sub aspectul psihologiei și pedagogiei artei sau esteticii. Domeniul indicat rămâne deschis în planul explorării.

Filosofia devine nu doar primatul în tratarea categoriilor de timp și spațiu; ei îi revine rolul decisiv în stabilirea reperelor epistemologice în cunoașterea-crearea categoriilor de timp și spațiu, în general, dar și în special – în literatură și artă. Nume de referință în acest domeniu sunt Democrit, Aristotel, I. Newton, Im. Kant, A. Einstein etc.

Ideile ce țin de științele naturii despre spațiu și timp au parcurs o cale lungă de formare și dezvoltare. Primele au apărut din existența evidentă în natură și, în primul rând, în macrocosm a formelor fizice tari, ce ocupă un anumit volum. Ideile raționale, puse în concordanță cu imaginile de astăzi despre timp-spațiu, pot fi găsite în învățăturile aproape ale tuturor gânditorilor antici, dintre care atomismul lui Democrit [1] și sistemul lui Aristotel [11] s-au impus cel mai mult ca doctrine antice cu referință la spațiu și timp, care au pus spre cercetare mai complexă problema dată.

Materialismul dialectic rezultă din faptul că în lume nu există nimic, în afară de materia în mișcare, și materia ce se mișcă nu se poate mișca altfel decât în spațiu și în timp. Spațiul și timpul aici se manifestă în calitate de forme fundamentale ale existenței materiei. Alături de ideile obiective despre spațiu-timp existau și concepții

idealiste, care plasează spațiul și timpul în dependență de conștiința umană, scoțându-le din aptitudinile omului de a retrăi și organiza evenimentele, de a le plasa unul după altul.

Următorul pas esențial în dezvoltarea ideilor despre natura spațiului și timpului au fost lucrările reprezentanților fizicii clasice. La fel ca pentru cercetătorii antici, pentru ei, fundamentale, au fost ideile de rând despre spațiu și timp ca despre unele condiții externe ale existenței, în care este adăpostită materia și care s-ar fi păstrat, chiar dacă materia ar fi dispărut. Acest concept a permis formularea concepției despre spațiul și timpul absolut, care a obținut formularea sa cea mai exactă în lucrarea lui I. Newton, Începuturile matematicii filosofice [12]. Aici au fost formulate legile fundamentale ale mișcării și dată definirea spațiului, timpului, locului și mișcării.

Imaginile clasice despre Univers pot fi caracterizate în următorul mod: universul este infinit și omogen în spațiu și staționar în timp. Ele reprezentau unul din rezultatele mecanicii lui Newton – acestea-s spațiul și timpul absolut. Acest model domina la nivelul conștiinței cotidiene și la începutul secolului nostru.

La sf. sec. XVIII, Im. Kant aduce o explicație transcendențială problemei timpului și spațiului. După afirmația lui C. Rădulescu-Motru, „Kant nu dă rezolvarea problemei, dă însă ceva tot așa de important. Denunță rătăcirea în care se aflau până la dânsul aceia care încercau rezolvarea problemei pe bazele experienței. După teoria kantiană, timpul, ca și spațiul de altminterlea, nu se explică nici prin datele experienței fizice externe, nici prin datele subiectivității interne; unele și altele explică câte ceva din natura timpului, dar nu timpul în întregime; timpul, după Kant, este o formă apriori a sensibilității, care preexistă atât experienței interne, cât și celei externe” [7, p. 45]. Or, Kant privea spațiul și timpul ca forme apriorice ale contemplării senzoriale, categorii veșnice ale conștiinței; argumentând aceasta, el se referea la stabilitatea geometriei lui Euclid timp de două milenii.

Secolul XIX a fost fructuos pentru cunoașterea timpului și spațiului. Apariția teoriei speciale a relativității, apoi a celei generale a lui A. Einstein a pus fundamentul ideii științifice contemporane despre lume [Apud 10]. În formularea lui A. Spirchin, „sensul filosofic al concepției relativiste constă în faptul că spațiul și timpul sunt închipuite aici nu ca niște esențe particulare, rupte de materie, ci ca forme ale existenței materiei. Dintr-o astfel de înțelegere rezultă, că spațiul și timpul sunt, în primul rând, însușiri obiective ale materiei și, în al doilea – ca atare sunt universale” [10, p. 114]. Cu toate acestea, problema cunoașterii spațiului și timpului, a naturii și interconexiunii lor în multe privințe rămâne deschisă. E știut că evenimentele reale sunt determinate de patru coordonate: trei coordonate spațiale și timpul, trecut până la evenimentul de la începutul cronologiei, sau de la începutul anului, sau de la începutul zilei etc.

H. Delacroix menționa că „spațiul și timpul sunt strâns unite și se derulează simultan în fața conștiinței ce le poartă în ea, de vreme ce timpul implică diferențierea propriilor sale momente” [2, p. 133].

Problema timpului și a spațiului a fost aproape imuabilă în actualitatea gândirii europene, asupra ei reflectând, într-o măsură mai mare sau mai mică, filosofi și oameni de știință. Timpul este înțeles ca o formă de existență a materiei pe care o caracterizează astfel de însușiri ale schimbării și dezvoltării sistemelor, ca durata, succesiunea schimbării stărilor. Spațiul este o formă de existență a materiei, caracterizată de astfel de proprietăți, ca lungime, structuralitate, coexistență și interacțiune [10, p. 113-114].

Timpul și spațiul sunt categorii obiective, calitățile lor fiind independente de substanța ce le umple. Problemele care au apărut în fața științelor cu referire la înțelegerea timpului și spațiului în legătură cu teoria relativității, fizica microelementelor, cu psihologia receptării, au trecut cel mai des pe alături de conștiința noastră în general, nereflectându-se în fond nicidecum asupra atitudinii tradiționale față de aceste categorii. Spațiul îl gândim ca obiect al

geografiei și cartografiei, sau cel mult, ca ceva luat în seamă la studierea „premiselor exterioare” ale dezvoltării istorice sau ca factor ecologic. Timpul este în special al tabelelor cronologice și sincronice. Probleme speciale acestei categorii, de obicei, nu creează.

„Spațiul și timpul există în mod obiectiv, susține P. Evdochimov; sunt măsură a existenței, una din dimensiunile ei; funcția lor este de a ordona și de a califica lucrurile care nu există decât în acele forme inerente oricărei făpturi. Ele revelează starea de sănătate a lucrurilor, căldura lor ontologică” [3, p. 113].

Timpul împreună cu spațiul reprezintă o pereche metafizică, care există nu doar obiectiv, dar și subiectiv, categoriile date fiind percepute, înțelese și aplicate diferit de oameni, în diferite civilizații și societăți, la diverse etape ale dezvoltării sociale, de diverse pături ale uneia și aceleiași societăți. Omul se conduce în activitatea sa practică și în conștiința sa de aceste categorii fundamentale ale „tabloului lumii” și de faptul cum le interpretează depinde mult comportarea sa, a grupurilor sociale și dezvoltarea întregilor societăți. Omul se preocupă des de timpul care-l modelează, marcându-l vizibil, fără a-l putea stăpâni, și foarte rar de spațiul care-l înconjoară, chiar dacă are putința să-l modeleze. „Gândim spațiul mai mult decât îl percepem, după cum simțim timpul mai mult decât îl gândim”, afirmă A. Pleșu [6, p. 58].

Atitudinea față de timp-spațiu are o influență directă asupra formării personalității umane. Omul nu se naște cu simțul timpului și al spațiului, conceptele sale temporale și spațiale sunt determinate de cultura la care aparține. Timpul și spațiul sunt gândite ca abstracții, prin intermediul cărora este posibilă și crearea ideii unui univers unic, reglementat în mod firesc.

Fiind o problemă importantă pentru filosofie, timpul și spațiul au devenit pe parcursul secolelor obiect de cercetare și pentru diferite științe speciale.

Au trecut mai mult de două milenii și jumătate de când a fost pus începutul conștientizării timpului și spațiului, cu toate acestea, și

interesul față de problemă, și disputele filosofilor, fizicienilor și reprezentanților altor științe în jurul definirii naturii spațiului și timpului nu se reduce câtuși de puțin. Interesul considerabil față de problema spațiului și timpului este firesc și logic, deoarece influențele factorilor respectivi asupra tuturor aspectelor activității umane nu pot fi lăsate fără apreciere. Conceptul de spațiu-timp reprezintă una din cele mai importante și enigmatice însușiri ale naturii, sau, cel puțin, ale naturii omenești. Nu fără motiv, tentativele filosofilor antichității, ale scolasticilor medievali și savanților contemporani de a înțelege esența diadei timp-spațiu nu au dat răspunsuri univoce la întrebările avansate.

Din punctul de vedere al teoriei relativității în tabloul lumii trebuie să figureze patru coordonate și trebuie să-i corespundă geometria în patru dimensiuni.

Fl. Gheorghită scrie: „Cunoașterea științifică și apoi realizarea umană modernă au făcut un adevărat salt calitativ în primele decenii ale veacului nostru atunci când, alături de multe alte descoperiri fundamentale, raționamentul fizico-matematic a fost îmbogățit cu asocierea celei de a patra dimensiune – timpul – oamenii de știință care și-au însușit acest mod nou de a gândi, au consacrat pentru totdeauna legătura intrinsecă dintre spațiu și timp, adoptând un nou termen științific, suficient de abstract, acela de „continuul spațiu-timp” [5, p. 83].

Henri Bergson susținea că timpul poate fi cunoscut doar de intuiția irațională, iar concepțiile științifice, ce reprezintă timpul ca având o anumită direcție, interpretează realitatea incorect. „Prin teoria lui Bergson, după care timpul este simțirea duratei concrete, adică trăite, iar nu o linie abstractă proiectată în spațiu, studiul psihologic al timpului s-a așezat pe o bază pe care se poate, de aici înainte, diferenția timpul psihologic de timpul fizic, sau sideral” [Apud C. Rădulescu-Motru, 7, p. 70-71].

Pentru cercetările psihologiei asupra timpului, ipoteza lui Bergson asigură punctul de plecare. El consideră că timpul real

psihologic constă în simțirea duratei trăite. „Simțirea duratei, de care se ocupă știința sufletului, n-are cu timpul fizic altă înrudire decât aceea care există între un fapt real și noțiunea sa. Noțiunea este abstractă și poate să ajute la izolarea și la clarificarea timpului psihologic, doar atât; să-l înlocuiască – niciodată” [Apud C. Rădulescu-Motru, 7, p. 60].

Pentru un alt psiholog, Th. Ribot, timpul nu este o durată trăită, ci este reprezentarea unei ordini de succesiuni în datele memoriei, el este conceput ca un produs al unei anumite asociații între faptele sau stările memoriei [ibid, p. 62].

Înțelegerea timpului a apărut în baza perceperii de către om a schimbului de evenimente, a schimbului pus la dispoziție de stările obiectelor și a rotirii în cerc a diverselor procese.

C. Rădulescu-Motru scria: „Pentru ca să fie timp, trebuie să fie ceva care să se miște și să se schimbe, măcar din locul ce-l ocupă. Imobilitatea exclude timpul” [ibid, p. 58]. Această opinie o regăsim și în filosofia elină.

În prezent, ideea primară a științei devine omogenitatea spațial-temporală, iar conexiunea dintre relațiile temporale și spațiale, se cunoaște drept cronotop. Termenul a fost introdus de către M. Bahtin, semnificând, în special, unitatea timpului și spațiului artistic [Apud 10, p. 117].

Problema timpului și spațiului întotdeauna l-a interesat pe om nu doar la nivel rațional, dar și emoțional. Umanitatea de-a lungul întregii sale istorii a meditat asupra problemelor spațiului și timpului, reușind să creeze și teorii cu referință la aceste atribute fundamentale ale existenței, deoarece spațiul și timpul stau la baza tabloului lumii.

Una dintre problemele mai strâns legate de conștiința umană, care în ultimii ani s-a și afirmat mai des în preocupările oamenilor de știință și ale filosofilor, este problema timpului, sub diferitele ei aspecte: timpul biologic, istoric, plastic etc. Fiecare domeniu, având propriul obiect de cercetare, își are și o formă specială a timpului, respectiv și a spațiului.

Problema spațiului și, mai ales, a timpului, rămâne în continuare și o problemă de psihologie, fiindcă, pe lângă alte definiții, categoriile date sunt și niște fapte sufletești, ceea ce nu impune însă ca rezolvarea problemei să se facă în cadrul anumitor științe. Referindu-se la timp, C. Rădulescu-Motru afirmă că „el este strâns legat, prin teoriile și credințele pe care mintea omului le are asupra lui, de însăși evoluția culturii. El este și destin” [7, p. 72].

Se stabilește astfel că timpul și spațiul reprezintă parametrii definiției ai existenței lumii și formele fundamentale ale experienței umane. Rațiunea cotidiană se sprijină în activitatea sa practică pe abstracțiile timp și spațiu. Spațiul este înțeles ca formă geometrică, tridimensională, identic întinsă, care poate fi împărțită în segmente comensurabile. Timpul este gândit drept o durată pură, o succesiune ireversibilă a infiltrării evenimentelor din trecut prin prezent în viitor.

Or, și explicațiile și definițiile categoriilor timp și spațiu provin din domeniul mai multor științe.

Problema este una fundamentală nu doar în concepția despre lume, în general, dar și în domeniul literaturii și artei, cercetate de estetică/filosofia artei, teoria și istoria artei.

Studiul literaturii de specialitate din spațiul educațional românesc, sovietic/postsovietic și de peste hotare constată că cercetările efectuate în problema avansată nu propun analize sistematice ale spațiului și timpului plastic ale unor epoci concrete, posibilitate de dezvoltare lăsând cercetările în care să fie examinate detaliat și confruntate diverse abordări în tratarea spațiului și timpului plastic, inclusiv problemele de receptare a acestor categorii.

Conceptul de spațiu și timp plastic a început să se cristalizeze doar spre începutul sec. XX. Caracterul indefinit al conceptului de spațiu și timp până la perioada respectivă, precum și identificarea spațiului și timpului plastic cu o simplă reproducere în artă a spațiului și timpului real au constituit acele circumstanțe care au condiționat formarea atât de târzie a conceptului dat.

În arta din a II-a jum. a sec. XX – încep. sec. XXI are loc un salt evident în dezvoltarea creației artistice, experimentându-se pe deplin cu limbajul specific al picturii, fapt ce condiționează și cercetarea fenomenului cronotop, definit de M. Bahtin [Apud 10, p.117].

O viziune artistică proprie caracterizează orice perioadă istorică. Particulară se prezintă și modalitatea tratării spațiului și timpului plastic, precum și receptarea fenomenului dat în opera de artă, care este indisolubil legată de perceperea lumii înconjurătoare și viziunea artistică a epocii.

În caracterizarea artei plastice a sec. XX-XXI sunt absente formulări exacte, ea este definită mai mult intuitiv, de aceea sunt puține și referințele cercetătorilor la spațiul și timpul plastic, și, ca orice proces nefinisat, apare încă evaziv și contradictoriu.

De spațiu și, în special, de timp, este legată perceperea epocii, a comportamentului oamenilor, conștiința lor, ritmul vieții, atitudinea față de lucruri. Cercetarea timpului și spațiului ar constitui o valoare aparte și datorită faptului că și opera plastică reprezintă un „tablou al lumii”.

Studii semnificative cu privire la modalitățile de abordare și structurare a spațiotemporalității în pictură și manifestările factorilor respectivi în operele diversilor pictori sunt elaborate de R. Berger, Z. Dumitrescu, P. Evdochimov, G. Ghițescu, A. Pleșu, C. Spânu, N. Tamrucci etc.

În primele decenii ale sec. al XX-lea prevalentă este problematica artistului și a procesului de creație, însă în deceniile ulterioare, cercetătorii, treptat, își orientează atenția către opera de artă și receptorul ei. Problema psihologiei creatorului și a procesului de creație a cunoscut și în continuare noi abordări, drept exemplu în acest sens servind studiile lui H. Delacroix, H. Read [2, 8, 9].

Evidentă este legătura dintre artă și sociologie, opera de artă fiind văzută ca semn al unei perioade istorice, al unui anumit mediu social, iar studiul reprezentativ fiind opera lui P. Francastel [4].

Drept concluzie, observăm că nici o operă de artă nu există în vidul spațiu-timp. În ea, întotdeauna, într-un mod sau altul, sunt prezente timpul și spațiul. Este important să înțelegem că timpul și spațiul artistic nu sunt abstracții și nici categorii fizice. Arta are de-a face cu un sistem specific de coordonate spațial-temporale. Fiecare lucrare dintr-o nouă perioadă are propria rețea spațial-temporală, propriul sistem de coordonate.

La fel, amintim că, timpul și spațiul sunt proprietăți importante ale imaginii. În plus, studiile din ultimele două secole au demonstrat că timpul și spațiul artistic nu sunt doar o componentă semnificativă a operei de artă, dar adesea și definitorie.

Bibliografie

1. Bagdasar, N., Bogdan, V., Narly, C., Antologie filosofică, Ed. Uniunii Scriitorilor, Chișinău, 1996.
2. Delacroix, H., Psihologia artei: Eseu asupra activității artistice. Meridiane, București, 1983.
3. Evdochimov, P., Arta icoanei: o teologie a frumuseții, Meridiane, București, 1992.
4. Francastel, P., Pictura și societatea, Meridiane, București, 1970.
5. Gheorghiuță, F., Spirit și destin cosmic, Mold-Hermes, Iași, 1994.
6. Pleșu, A., Călătorie în lumea formelor, Meridiane, București, 1974.
7. Rădulescu-Motru, C., Timp și destin, Minerva, București, 1997.
8. Read, H., Originile formei în artă, Univers, București, 1971.
9. Read, H., Semnificația artei, Meridiane, București, 1969.
10. Spirchin, A., Bazele filosofiei, Cartea moldovenească, Chișinău, 1989.
11. Аристотель, Политика. Метафизика. Аналитика, СП. Эксмо-Мидгард, М., 2008.
12. Ньютон, И., Математические начала натуральной философии, URSS, М., 2008.